

Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országokban

Egy figyelemre méltó kiadványról

2011. február 24-25. között *Regionális átalakulási folyamatok a nyugat-balkáni országokban* elnevezéssel az MTA Regionális Kutatások Központja, a Magyar Regionális Tudományi Társaság és a PTE Közgazdaságtudományi Kar szervezésében megrendezésre került Pécsen egy nemzetközi konferencia, melynek keretein belül bemutatták az MTA Regionális Kutatások Központjában megjelent, a konferenciával azonos című magyar és angol nyelvű kötetet, melynek szerkesztői prof. dr. Horváth Gyula és prof. dr. Hajdú Zoltán.

A könyv a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium támogatásával jelent meg az MTA Regionális Kutatások Központja gondozásában. A kötet az MTA Regionális Kutatások Központja és az OECD LEED Helyi Fejlesztési, Foglalkoztatási és Munkaerő-piaci Központ (Trento) közös kutatási eredményeit mutatja be, amely a Nyugat-Balkán kutatási program részét alkotja. A program megvalósulását a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium finanszírozása tette lehetővé.

A kutatásban egy 22 főből álló kutatócsoport vett részt, akik egyben a kötet társszerzői is (Campestrin, E., Chizzali, R., Clarence, E., Dubarle, P., Erdősi, F., Faragó, L., Gál, Z., Grünhut, Z., Hajdú, Z., Hardi, T., Hofer, A-R., Horváth, Gy., Illés, I., Kovács, T., Lux, G., Mezei, C., Nagy, I., Pálné Kovács, I., Pámer, Z., Proto, A., Rácz, Sz., Raffay, Z.).

A könyv a Régiók Európája sorozat 4. kötete, amely a Nyugat-Balkán államainak (Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró, Koszovó és Albánia) területi szerkezetét, területi sajátosságait, a regionális különbségek hatását taglalja mintegy 600 oldal terjedelemben. A szerzők a könyv öt fejezetén keresztül adnak átfogó képet a vizsgált régióról.

A konferencián kiemelték a Balkán helyzetét és különösen a nyugat-balkáni országok európai

uniós integrációs törekvéseit, továbbá a régió területi sajátosságait, regionális fejlődését, a térségben végbement változásokat, valamint elemzik a regionális különbségek hatásait és a lehetséges fejlődési irányokat.

Az I. fejezet földrajzi szempontból lehatárolja a vizsgált régiót, áttekinti annak történelmét. A könyvben bemutatott térség a Balkán-félszigeten fekszik. Természetföldrajzi szempontból összetett jellegű, geológiai struktúrája változatos. Fő jellemzője a tagoltság, a felszabdaltság, az etnikai, kulturális és vallási sokszínűség. Topográfiai fekvésének köszönhetően a térség mindig is stratégiai jelentőséggel bírt. Területi elhelyezkedésének fontossága abban nyilvánul meg, hogy összeköti Nyugat- és Közép-Európát a Közel-Kelettel, vagyis, hogy kapcsolatot teremt a Duna menti országok és a Dél-Adriai-tenger, az Égei- és a Fekete-tenger mediterrán országai között. A terület ebből kifolyólag közlekedés-földrajzi szempontból kedvező, viszont igen érzékeny is: Európa és a Közel-Kelet illetve Ázsia között helyezkedik el. Ennek következménye, hogy itt gyökeresedtek meg először a más földrészekről érkező kulturális és társadalmi hatások, továbbá fontos kereskedelmi utak haladt rajta keresztül.

A Balkán-félsziget elhelyezkedéséből adódóan stratégiai fontosságú, ezért számos birodalom foglalta el a területet a történelem folyamán. A nagyhatalmi fennhatóság gátolta a térség fejlődését és modernizálódását. Az európai eszmék átvételét nehezítették az állandó hatalmi harcok, a határvonalak folytonos újrarajzolása. A XIX. század végére sikerült a területnek felszabadulnia az idegen hódoltság alól és egységes államszövetség jött létre. A belső problémák, etnikai és vallási feszültségek azonban újabb háborúkat eredményeztek, melyeknek következtében tagállamaira hullott a soknemzetiségű ország. In-

mentől kezdve megbomlott a terület egysége és az utódállamok fejlődését külön-külön érdemes figyelemmel kísérni.

A megromlott politikai kapcsolatok és a rendszerváltozásokat követő gazdasági visszaesés fokozottan sújtotta a régiót. A földrajzi távolság és a gazdasági-társadalmi hátrányok miatt a térség nem volt képes a külföldi tőke vonzására. Ma az utódállamok mindegyike számára azonos a cél: felzárkózni Európához, ledolgozni a fejlettségbeli lemaradást.

Az utóbbi években a balkáni térség stabilitásának kérdése az európai politikai színtér homlokterébe került. A térség háború utáni rekonstrukciós folyamataiba viszonylag hamar bekapcsolódott az Európai Unió, azzal a céllal, hogy helyreállítsa az utódállamok közötti kommunikációt valamint, hogy a nyugat-balkáni országok demokratikus eszméket vallva induljanak meg újra a fejlődés útján. Egyes balkáni országok európai uniós tagsága erős támogatottságot élvez az unión belülről. Ennek megerősítése jeleként említhetők az utóbbi évek jelentős anyagi ráfordításai.

A II. fejezet a demográfiai folyamatok és munkaerő kérdésével foglalkozik. A térséget mindig is a nemzetiségi, kulturális és vallási sokféleség jellemezte. A népek együttélése sohasem volt konfliktusmentes. A nemzetek és nemzetiségek sajátos megoszlást mutatnak a történelem folyamán: etnikailag homogén területek csupán szigetszerűen jöttek létre, a Balkán általában soknemzetiségűnek számított, a nagyvárosok fejlődése pedig jelentős mértékben támaszkodott a multikulturalizmusra.

Jellemző a térségre továbbá az intenzív migráció, amely a térségen belül és külföld irányában egyaránt jelen van, hiszen a nyugat-balkáni országok hagyományosan a Nyugat-Európába, illetve a tengerentúlra irányuló munkaerő - kivándorlás kiinduló országai közé sorolhatók. Külön kell kezelni azonban, a háborús menekültek kérdését. Az etnikai tisztogatások szintén rányomták bélyegüket a demográfiai folyamatok alakulására.

A jövőben várhatóan a lakosság előregedése, a születések számának csökkenése és a várható élettartam növekedése lesz a legjellemzőbb demográfiai jelenség a térségben. Mindez kihatással van a munkaerőpiac alakulására is.

A térségben a munkaerő fejlettsége igen eltérő, általánosan a magas munkanélküliségi ráta a jellemző. Kiemelkedő problémát jelent a tartós munkanélküliség, amely jelentős következményekkel jár a gazdasági fejlődésre nézve, ezen belül is komoly veszélyforrás a pályakezdők magas munkanélküliségi mutatója. A Balkán térségében a fiatalokon kívül más veszélyeztetett csoportok is vannak: az alacsony végzettséggel rendelkezők, a kisebbségi csoportok, a nők. A régió egyik legfontosabb feladata ennek fényében a humántőke fejlesztése.

A III. fejezet a természeti erőforrásokat és a régió településhálózatát taglalja. A Balkán geológiai struktúrája igen változatos, mint éghajlata is, mely lehet mérsékelt, mediterrán, mérsékelt hegyvidéki, magashegységi vagy kontinentális. A régiót sűrű folyóhálózat szövi át. A változatos domborzat és geológiai összetétel, valamint a növénytakaró és nem utolsósorban a csapadék-eloszlás miatt a Nyugat-Balkán felszín alatti és felszíni vizei is nagyon különbözőek. Természeti erőforrások tekintetében a talajnak, az erdőgazdaságnak, a vízenergiának, valamint az ércbányászatnak van kiemelt jelentősége.

A térség településhálózatának kialakulására és fejlődésére az állandóan változó megszálló birodalmak mellett a régió természetföldrajzi adottságai és az eltérő kultúrkörök is befolyással voltak. Mivel állandó volt a régióban a politikai és a gazdasági instabilitás, állandóan változott a közigazgatás, a városhálózatok és a települések funkciói mindig idomultak a változásokhoz.

A térség nagy része közlekedés szempontjából kedvezőtlen, ezért elsősorban a kereskedelem, a társadalmi-gazdasági fejlődés szempontjából kiemelkedő tengerparti, valamint a hegyvidék völgyeiben épült települések tudtak ütemesen fejlődni a történelem folyamán. A városok fejlődése elsősorban a közlekedéstől függött. A legkedvezőbb helyzetben azok a települések voltak, melyek több út keresztesződésében helyezkedtek el. A régióra a vidéki térségek jellemzőek, az urbanizálás késéssel indult és lassan haladt, ami a gazdasági elmaradottsággal függ össze. A vidéki térségek legfőbb problémáit a falusi népesség városokba vándorlása okozza, ahol több a munkalehetőség, magasabbak a jövedelmek és jobb az infrastrukturális ellátottság.

Az intenzív falu-város irányú migráció következtében számos elnéptelenedett faluval találkozhatunk a Balkánon.

A IV. fejezet a Nyugat-Balkán kormányzati rendszereiről és a társadalmi struktúrákról, közszolgáltatásokról szól. Ebben a kérdéskörben fontos szerepet játszik a vizsgált országok európai integrációhoz való viszonya. Szlovénia politikai struktúrája kiforrott, már 2004-ben EU-tagságot nyert. A tagjelölti státusú Horvátország és Macedónia is jelentősen tudta stabilizálni intézményi rendszerét. A tárgyalói fázisban lévő Szerbia, Albánia és Montenegró is igyekszik megfelelni a konszolidációs követelményeknek. Ennek ellenére minden országban jellemző a nemzetállam-építés irányultságú politika folytatása. Unitárius országokról van szó - kivéve a föderatív Bosznia-Hercegovinát -, hasonló államfői intézményrendszerrel. Képviselőválasztási rendszerük tisztán arányos, vagy többségi és kompenzációs célú arányos elemeket is tartalmaz. Jellemzőjük a változatos pártstruktúra. A választási eredmények figyelembevételével az államfő nevezi meg a miniszterek személyét, az így kialakult kabinet hivatalba lépéséhez viszont szükség van a parlamenti többség támogatására.

Közigazgatási szempontból eltérések tapasztalhatóak:

Albániában 308 község és 65 város van. A kerületek száma 36, de az adminisztratív kerületek felett 12 régió működik. A régióknak nincs erős önkormányzati jellegük.

Bosznia-Hercegovinának többszörösen összetett jelleget kölcsönöz a két föderáció és az oda tartozó Szerb Köztársaság (Republika Srpska). A föderációt 10 kanton alkotja, melyek nagy önállóságot élveznek. Hozzájuk kötődnek a községek. A szabályozás és a forráselosztás ezen a szinten történik. A Szerb Köztársaság 61 községre és 2 városra tagolódik. Az önkormányzatok közvetlenül tartják a kapcsolatot a központi kormányzattal, tehát erősen centralizált jellegűek.

Horvátországban kétszintű önkormányzati rendszer valósul meg: községeket (429) és városokat (127) különböztetnek meg, melyeknek eltérő a hatáskörük, de azonos a jogállásuk. A kormányzás középszintjét 20 megye és a főváros alkotják.

Macedóniában 85 önkormányzat van különböző státusokat betöltve: városi, város környéki és vidéki kategóriákban. 8 NUTS3 régiót határoltak le.

Szerbia önkormányzati egységei a községek (122), a városok (23) és a főváros, melynek kiemelt alkotmányos státusa van. Az ország területét 25 körzetre tagolták, melyek kizárólag államigazgatási funkcióval rendelkeznek. A két autonómnak minősített tartományra – Vajdaságra és Koszovó és Metohiára – külön jogszabály vonatkozik, de Szerbia része a hatályos alkotmány szerint. A területi közigazgatást erősen integrálnak és centralizálnak tekinthetjük, melyben Vajdaság az alkotmányban garantált viszonylagos önállóságot élvez. 2009-ben Vajdaság Autonóm Tartomány-kormányzata statútumot fogadott el, amely a tartomány alaptörvényeként funkcionál és deklarálja az autonómiát és a multikulturalizmust.

Koszovó tartomány Szerbiához tartozása már az eredeti alkotmányban sem volt részletezett. 2000-ben 30 községet alapítottak a tartomány területén, melyek széles hatáskörrel rendelkeztek a központi kormányzati hatalom hiányának pótlása okán. A 2008-as kiválást követően Koszovó Köztársaság alkotmánya a községet tekinteti alapegységnek. Jelenleg 33 község létezik, melyek hozzávetőlegesen 1500 helyi egységet fognak át. A községek felett 7 régió létesült a területi tervezésről elfogadott törvény alapján.

Montenegró alkotmánya szerint az állam 19 községre tagolódik, Cetinje történelmi fővárosi státussal rendelkezik, Podgorica pedig főváros. A helyi közösségeknek joguk van az önkormányzathoz.

Uniói tagsága ellenére Szlovéniában megmaradt az erős centralizált irányítás, ami a középszintű önkormányzatok hiányával köthető össze. Az ország területén két NUTS2 egység van lehatárolva és 12 NUTS3 régió mint a nemzeti szintű fejlesztéspolitika területi egységei. A fejlesztési ügynökségek és tanácsok ezeken belül működnek.

Ebben a fejezetben szó van még a társadalmi struktúrákról és a társadalmi szolgáltatásokról. A régióban a szegénység nem ismeretlen fogalom és soha nem is volt az. Bizonyos csoportok nagyobb valószínűséggel esnek áldozatául a kiiktetésnek és a szegénységnek. Jellemzően

etnikai alapon létrejött csoportokról (nemzeti kisebbségek, romák, nyelvi kisebbségek) beszélhetünk, de ugyanakkor a nők is ide sorolhatók. A nyugat-balkáni térségben a szegénység és társadalmi kirekesztés csökkentése érdekében egy sor veszélyforrást kell mihamarabb kezelni, ugyanakkor számos akadályt kell leküzdeni a szociális és egészségvédelem terén is.

Az V. fejezet a régió gazdasági kérdéseit tárgyalja. Az ipari termelés és a foglalkoztatás visszaesése, valamint a gazdaságszerkezet terciarizációja egyaránt fontos szerepet játszott a térség átalakulásában. Az utóbbi két évtized dezindusztrializációs folyamatai jelentősen átforgalmazták az országok közötti különbségeket iparosodottságban. A legnagyobb problémát az ipari foglalkoztatás visszaesése, az iparvesztés, a szakmai kultúrák, intézmények és az emberi erőforrás elvesztése jelenti.

A mezőgazdasági hagyományok erősek. Az ágazat fontos szerepet tölt be a foglalkoztatás terén. A földhasználat jellemzően a földrajzi-domborzati és éghajlati viszonyok függvénye. A mezőgazdasági termelés döntően a magángazdálkodás keretein belül zajlik, elaprózott családi gazdaságokban.

A térség gazdasági elmaradottsága összefüggésbe hozható a rossz közlekedési feltételekkel. A szárazföldi közlekedés számára az erősen tagolt felszín rendkívül kedvezőtlen feltételeket biztosít. Az útszolgálat kénytelen volt alkalmazkodni az ortográfiai viszonyokhoz. A vasutak létesítése szintén komoly nehézségekbe ütközött a nagyrészt hegyvidéki tájon. Különleges jelentőséggel bírnak a Nyugat-Európát, Észak-Amerikát és Kelet/Délkelet-Ázsiát összekötő tengeri és légi útvonalak. A tengeri hajók kikötésére igen alkalmasak az öblökkel, félszigetekkel tagolt adriai és görögországi partok.

E térségnek tájékoztatási értékei is kiemelkedők. A térség országai jelentős részt képviselnek a turistaérkezések számát illetően. Európa turizmusán belül azonban nagyon eltérő az egyes országok turisztikai teljesítménye, sőt, az egyes országokon belül is jelentős különbségek tapasztalhatóak.

A térség bankszektorára jellemző, hogy strukturális átalakuláson megy keresztül, feltörekvő és növekvő tendenciájú. A külföldi tulajdonosok

dominanciája meghatározó. A sikeresen végrehajtott reformok és a stabilizáció ellenére számos külső és belső kockázattal néz szembe a térség bankrendszere. Különösen nagy kockázati tényező a jelentős mértékben devizahitelekkel finanszírozott háztartási hitelexpanzió.

A Balkán országainak felsőoktatása kapcsán elmondható, hogy a piacgazdaság kiépülésével jelentős fejlődésen ment keresztül. Ez megmutatkozik a hallgatói létszám és a karok számának növekedésében. A mennyiségi fejlődés ellenére azonban a felsőoktatás minősége és versenyképessége nem megfelelő. A hallgatói létszám több mint fele a nagyvárosokban koncentrálódik, különös tekintettel a fővárosokra. Nemzetközi összehasonlításban a fővárosok kutatási kapacitása átlag alattinak tekinthető: nem megfelelő az intézményi rendszer, az infrastrukturális ellátottság, sem a finanszírozás.

A balkáni országok gazdaságának mozgatói a mikro-, kis- és középvállalkozások. Általában csak néhány foglalkoztatottal működnek, mégis ezek alkotják a gazdaság legdinamikusabb szektorát. A balkáni KKV-k legnagyobb problémáját a termékek, szolgáltatások versenyképtelensége jelenti mind a helyi, mind a nemzetközi piacokon. A Nyugat-Balkán országában általában magas a vállalkozói kedv, azonban ritka az új termék, új szolgáltatás bevezetése vagy az új piac kiaknázása révén megvalósított gazdasági expanzió. Többségben vannak a kényszervállalkozások a régióban, magas a feketegazdaság aránya, jellemző a szolgáltatások és a kiskereskedelem túlsúlya. A KKV-k alacsony szintű ismeretekkel rendelkeznek az új technológiák területén, többnyire helyi piacokon működnek, innovációs képességük alacsony.

A nyugat-balkáni országok számára ma az európai uniós tagság jelenti az új perspektívát. A balkáni államok esetében a régióépítés az uniós tagság elérésének fontos kérdése. Az EU strukturális politikájának végrehajtása megfelelő népességszámú és gazdasági aktivitású régiókat kíván. Így az EU javaslatai alapján a balkáni országokban már meghúzták a régióhatárokat, és folyamatban van az intézményi struktúra kialakítása is. Az Európai Unió 1991 óta nyújt különböző programok keretein belül segítséget a régió országainak.

A könyv utolsó tanulmánya a regionális fejlesztési programokat ismerteti részletesen.

Ez a balkáni térséget bemutató könyv iránymutatóként szolgálhat Szerbia számára a regionális tudományokhoz kötődő kutatásokhoz, a tudományág módszertanának és tudományos-kutatói munkájának a megismeréséhez.

A felelős kiadó (MTA Regionális Kutatások Központja) mint intézmény és önálló egységeinek hálózata szintén példaértékű lehet Szerbia számára a regionális fejlesztés intézményrendszerének felállításában, ami lehetővé teszi e te-

rületen a kutatói-fejlesztői munkát. Szerbiában a regionális tudományok kutatására és a regionális fejlesztésre valós és reális szükséglet mutatkozik, legyen szó a Nyugat-Balkánról, Vajdaságról, vagy egyes régiókról. A tudományos és a politikai elitnek fel kell ismernie, hogy egy hasonló innovatív intézményrendszer kialakítása nem lehetséges a jelenlegi központosított formában, csakis a tudományos-kutatói munka és intézményhálózat decentralizációjával.

